

Részletek a 70 éves fővárosunk multjából

Az 1943. esztendő küszöbén köszöntjük fel a „Duna királynőjét”, szépségesen szép fővárosunkat is, aki ez év legelején lett hetven éves. Hetven év egy kicsit mint ha sok lenne még egy királynő életkorának is, de nem úgy egy város életében, amint erre jó példa a mi fiatal, folyton fejlődő, szépülő Budapestünk, bár — hogy úgy mondjuk — eléggé viharos multra tekinthet vissza.

1872. december 23-án Tóth Vilmos, az akkori belügyminiszter leiratban intézkedett Buda, Pest és Óbuda egyesítésének tárgyában, miután a képviselőház az erről szóló 1872. XVI. t. c.-et letárgyalta. A törvényjavaslat „Buda és Pest fő- és szabadkirályi városok beigazítási szervezéséről” címet viselte és az első két paragrafus így rendelkezett: Buda és Pest szabad királyi városok egyesítve a „Budapest főváros” elnevezéssel ezentúl egy törvényhatóságot fognak képezni. Óbuda mezőváros a Margitszigettel együtt Pest-Pilis és Solt megyék területéből kikebelezetetik, e megyék hatósága alól kivétetik és Budapest területével egyesítve, a főváros hatósága alá helyeztetik.

Igy tehát az országnak egyik régi vágya végre teljesedésbe ment, hiszen már Széchenyi is egybe: Budapest-nek írja a „Világban” e két testvérvárost, amely a Lánchíddal még közelebb került egymáshoz.

A köztudatban úgy él, mintha Mátyásnak, nagy királyunknak idejében indult volna első virágzásának Budán a tudomány és művészet. Ez tévedés, mert már Nagy Lajos, de különösen Zsigmond alatt kimagasló szellemi élet virágzott a budai udvarban. Az a megállapítás azonban helytálló, hogy a nyugati műveltség Mátyás alatt mutatkozott teljes pompájában. Az időben építették át a renaissance művészet ízlése szerint a királyi palotát és leggazdagabban képviselte a tudományt és irodalmat a Corvina könyvtár.

1541-ben azután Buda török várossá lett s a törökök uralma alatt a hazai tudomány, művészet és irodalom értékei természetesen háttérbe szorultak a törökök mellett, mígnem az 1686-i felszabadító ostrom mindent, végérvényesen megsemmisített; a keresztény és török művészet értékei egyaránt odavesztek Buda romhalmaza alá. Budáról ekkor lakossága is elmenekült, vagy odapusztult, miért is új lakosságot kellett betelepíteni és ezzel kezdődik el tulajdonképpen a mai Budapest története.

Uj lakossága a törökök által érintetlenül hagyott német területekről származott, mivel a harcok során kipusztult magyarságnak nem volt népefeleslege. Így nem csodálkozhatunk azon, hogy a romjából újjá születő Buda és Pest német városként erősödik meg az újjáéledő Magyarország szívében.

A bécsi átok

Amikor 1703-ban Budát a királyi kiváltságlevél újra szabad királyi várossá lépteti elő, az ország fővárosaként említi, holott valójában nem volt több, mint egy szürke, vidéki város. Hogy tényleg fővárosi jellegű legyen, ahhoz szükséges lett volna, hogy a király itt székeljen. Tudjuk azonban, hogy a királyi udvartartás székhelye Bécs volt, s az uralkodó országunkban csak rendkívüli esetekben, átmenetileg tartózkodott. Ugyancsak Bécsben székelte a királyi kancellária; az ország legfőbb kormányhatósága, míg a többi kormányzati szervek: a királyi helytartótanács és a kir. kamara pedig Pozsonyból intézkedett Ezek alapján tehát inkább Pozsonyt tekinthetjük az akkori Magyarország fővárosának, vagy Nagyszombatot, ahol az egyetlen tudományegyetemünk működött, az ország szellemi központjának.

A királyi udvartartás hiányának következménye az volt, hogy amikor 1769-ben Mária Terézia alatt a királyi palotát újra építették, nem rendeltetésének adták át, hanem az Angolkisasszonyok nevelőintézetét telepítették falai közé. Pest csak 1723-ban kezdett szellemi téren az ország fővárosává emelkedni, amikor ide helyezték a felső bíróságokat: a hétszemélyes táblát és a királyi táblát, Buda pedig akkor, amikor 1777-ben a nagyszombati egyetem ide költözött. II. József, a kalapos király Budára helyezte — kárpótlás képpen az 1783-ban Pestre áttett egyetemért a kir. helytartótanácsot és a kir. kamarát. Ezzel az intézkedéssel Buda polgársága is nyert, mert megjavult a nagyon is gyatra álla-

pótban levő közlekedés, vízszolgáltatás és világítás. A főhatóságok tisztviselőinek természetesen kultúrigenyei voltak, amelyeknek kielégítése számos hasznos újítást vont maga után. Így többek között II. József a budai karmelita-kolostor templomát színházzá alakíttatta át, amelyben 1787-től kezdve állandó színtársulat játszott, míg előzően 1773-tól csak Pesten, egy dunaparti bástyában rendeztek időközönként színelőadásokat vándor, német színtársulatok. Az egyetemek Pestre helyezéseivel egész sereg kiváló tudós lett lakója a városnak, ami szintén emelte színvonalát, ámbar Révai Miklós, az egyetem tudós tanára 1805-ben még azt írja tanártársairól, hogy „mindenféle nemzetiségűek, a hazai nyelvnek többnyire nyelvészek, a hazának ellenségei.” De viszont Toldy Ferencről tudjuk, hogy már 1790 körül Schénius Lajos egyetemi tanár vendéglátó házában gyűltek össze az egyetem tanárai és Kármán József itt tárgyalta meg „az ízlés nemesítését és az értelem fejlesztését” szolgáló *Uránia* című énekes folyóiratának megindítását. 1802-ben gróf Széchenyi Ferenc az országnak adományozott és ki zárólag Magyarországra vonatkozó könyveket és kéziratokat tartalmazó gazdag

A Nemzeti Színház

A németajkú Pestnek magyarosítása terén nagy szerepe volt még az 1837-ben megnyitott magyar színháznak, amely 1840-ben ment át az ország tulajdonába és ettől kezdve nevezik Nemzeti Színháznak. A német színészet műsájának már 1812-től kezdve csinos lakhelye volt a mai Vörösmarty-téren. Amikor azonban a nemzet öntudatra ébredt és különösen az állandó magyar színház megnyitása után, a polgárságnak a német színház utáni érdeklődése megszűnt, viszont a magyar színjátszás iránti lelkesedése fokozatosan emelkedett, ami a németajkú lakosságra is magyarítólag hatott. Ehhez járult még az is, hogy a magyar színházban egymás után tűntek fel kiváló színészi és színműírói tehetségek. Schams az 1821. évi „Beschreibung der Freistadt Pest” című művében már feljegyzte, hogy a pesti irodalom vetekszik a béccsivel.

Mi tette Budapestet világvárossá?

Igy lett Pest valójában az ország fővárosa, de ne dölyfösködjön vidéki társai előtt, ne feledje, hogy úgy népesedési, mint kulturális szempontból való magyarrá válását a vidéknek köszönheti. A vidékről falai közé költöztek tették magyarrá és a magyar szellemi életben betöltött vezető helyét az édes nagy haza által kitermelt íróknak, művészeknek és tudósoknak köszönheti

könyvtárát a gróf kivánságára már Pesten állítják fel. Ebből a gyűjteményből nőtt ki azután a Nemzeti Múzeum.

Igy a XIX. század első harmadában Budapest központossult az ország szellemi élete és vezető szerepét a mai napig megtartotta. Kultúr István 1806-ban Pesten megindítja a „Hazai Tudósítások”-at, amelynek jövedelméből tudományos munkákat ad ki. Majd az egyetemi nyomdát kötelezték arra, hogy a tankönyvkiadás monopóliuma fejében, tudományos könyveket adjon ki. Egyébként az írók maguk voltak kénytelenek műveik kiadásának költségeit fedezni, ami már akkor is — ráfizetéssel járt. Hamarosan kiadásra kerül a „Tudományos Gyűjtemény” című folyóirat és az „Aurora” évkönyv a szépirodalom szolgálatára. A Tudományos Gyűjtemény arról is nevezetes, hogy kiadója: Trattner nyomdatulajdonos írói tisztelődíjat is adott, ami azidőben teljesen szokatlan „uri gesztus” volt. Nos, azután következett a Magyar Tudományos Akadémia megalapítása, amelyet a „legnagyobb magyar”, gróf Széchenyi István kezdeményezésére az 1827-i országgyűlés törvénybe iktatott ugyan, de alapszabályait csak 1830-ban erősítették meg. Nem sokkal utána alakult meg a Kisfaludy Társaság, amelynek nagy része volt abban, hogy Pest magyar nyelvű szépirodalmi központtá vált már akkoriban, amikor a pesti hivatalok jegyzőkönyveiket még német nyelven vezették és azidőben rendelték csak el, hogy az elemi iskolaitanítók kötelesek magyarul is tudni.

1870-ben alakul meg Csengery Antal törvényjavaslata alapján, a londoni „Metropolitan board of works” mintájára, a Fővárosi Közmunkák Tanácsa, amelynek az lett a hivatása, hogy Budapestet — kisvárosi jellegét eltüntetve — világvárossá fejlessze. E téren gróf Andrássy Gyula, az akkori miniszterelnök volt a legügybuzgóbb kezdeményező. Gáncsoskodók azonban akkor is akadnak, akik féltették Pest „művészi ódonágát.” Abrányi Kornél 1878-ban politikai röpiratában azt nehezményezi, hogy Andrássy Pestből márólholnapra — Párist akar csinálni...

Buda újjáépítésénél még nehezebb volt a helyzet, mert katonai tényezők is beleszóltak addig, míg 1876-ban a város erődjellegét az uralkodó meg nem szüntette. Pesten József nádor már előbb megkezdte Hild János városrendezési tervét a „Szépitési Bizottság” útján a város újjáalakítását. Ezért irattatta József-téri szobrára Pest hálás közönsége: „Pest városát újjá alkotta.”

Óbuda a királynék városa

Szóljunk még néhány szót a harmadik testvérvárosnak. Óbudának multjáról is. Óbuda 1766-ig földesurai, azután koronauradalmi fennhatóság alatt álló úrbéresek telepe volt. Lakossága kizárólag mezőgazdaságból élt, Buda piacát innen látták el élelmiszerekkel. Az úrbéri viszonyok azonban nem engedték meg, hogy népessége gyarapodjék és annak jóléte magasabb fokra emelkedhessék, ezért vannak még ma is Óbudán falusi jellegű hajlékok.

Székesfővárosunknak jelenlegi III. kerülete a török hódoltság után mind Budától mind Pesttől függetlenül élte a maga szerény életét egészen az egyesítésig. Óbuda a rómaiak Aquincum városának a helyén épül fel és már a tatárjárás előtt királyi székhely volt. Első részletesebb ismertetése III. Béla idejéből származik, aki a harmadik keresztény háborúba induló Barbarossa Frigyes, hatalmas német császárt látta vendégül falai között. III. Béla unokája IV. Béla itt végezte nagyböjti ájtatosságait, amikor hírül vette, 1241-ben, a tatárok közeledését. Itt gyűjtötte össze hadait, amellyel a végzetes Mohi pusztára vonult. A tatárok kitarodása után a budai Várhegyen megalapította a mai Uj-Budát. Ettől kezdve Uj-Buda volt a királyi székhely, Óbuda pedig a királynék városa lett. Nagy Lajos anyja pompás egyházi épületeket emeltetett benne. Óbuda fénye is a török hódoltság alatt ért véget, épületeit lerombolták, hogy a Budavárt támadó keresztény hadak fedezékül ne használhassák. Csak a törökök kiverése után, 1655-ben jutott a Zichyek birtokába, akiknek grófi leszármazói építették fel újra és telepítették be szávbokkal. De a zsidók is előszerezettél élték itt gettó életüket.

Pesthez és Budához hasonlóan Óbudát is sokszor látogatták meg különböző járványos betegségek és lakosságát dögvészek pusztították. Így 1691-ben Szerbiából hazatért sebesült katonák hurcolták be a pestist, amely szörnyű pusztítást végzett a lakosság között. A járvány leküzdésében elől jártak az itt élő, nagyszámú szerzetesrendek, ezért van több egyházi tárgyú szobor Óbudának.

Most Óbuda lakossága az ott épülő Árpád-híd elkészültét várja, amelynek forgalma bizonyára nagyot lendít majd fejlődésén. Addig is a borairól híres, leánderes udvarú, harmonika szóval vidító kis kocsmák emlékeztetik benne a „rég szép idők”-re az át-áruccanó pestieket.

(t.p.)